

ВІДГУК

офіційної опонентки, докторки економічних наук, професорки, професорки
кафедри економічної кібернетики Київського національного університету імені
Тараса Шевченка **Затонацької Тетяни Георгіївни**

на дисертаційну роботу **Мазуренка Олексія Володимировича**
на тему «**Податкова конкурентоспроможність країни в умовах тінізації економіки**», яка подана до разової спеціалізованої вченої ради у Сумському державному університеті на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 07 Управління та адміністрування за спеціальністю 072 – Фінанси, банківська справа і страхування

1. Актуальність теми дисертаційної роботи

Характерною особливістю економічного розвитку України останніх років є постійне розширення масштабів тіньової діяльності, посилення її впливу на якість соціально-економічного життя суспільства, національну безпеку та демократичний розвиток держави. Тінізація економіки посилює структурні деформації та диспропорції суспільно-економічного розвитку, знижує обсяги та змінює структуру ВВП, негативно позначається на ефективності соціально-економічних реформ в країні.

На сьогодні, тіньова діяльність охоплює майже 70% всіх операцій, що здійснюються суб'єктами малого та середнього бізнесу. Незважаючи на те, що тіньовий сектор є невід'ємною складовою економіки будь-якої країни, в окремих країнах його розмір набуває загрозливих масштабів. Якщо в більшості розвинених країн рівень тінізації економіки не перевищує 15%, то в Україні її значення становить понад 46%. В той же час, за оцінками міжнародних експертів, за рівня тіньової економіки понад 40% держава не здатна нормально виконувати покладені на неї функції, а економіка – стабільно розвиватися.

Одним із наслідків постійного зростання рівня тінізації економіки є зниження рівня її податкової конкурентоспроможності порівняно з економіками розвинених країн світу. Для кожної країни низький рівень її податкової конкурентоспроможності є індикатором нездатності економіки протидіяти внутрішнім і зовнішнім дисбалансам з метою збереження територіальної цілісності та стабільного розвитку держави, підвищення рівня її економічної безпеки. Важливою складовою підвищення конкурентоспроможності податкової системи країни є створення сприятливих умов для перетоку капіталу з тіньового

сектору економіки до офіційного.

Вирішення даної наукової проблеми потребує системного дослідження питань розроблення методологічних засад поглиблення концепції податкової конкурентоспроможності країни, оцінювання її рівня та управління нею шляхом впливу на найбільш вагомій її складові: тіньова зайнятість, неформальне виробництво, здійснення діяльності без офіційної реєстрації тощо. Таким чином, наявність об'єктивної потреби у вирішенні зазначених проблем обумовила вибір теми дослідження, його мету та завдання, а також підтверджує його актуальність.

2. Зв'язок теми дисертаційної роботи з науковими планами, програмами, фундаментальними та прикладними дослідженнями

Тематика дисертації відповідає державним, галузевим та регіональним науковим програмам і темам, а також вектору досліджень світової наукової та експертної спільноти. Положення дисертаційної роботи опрацьовані відповідно до резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи «Тіньова економіка: загрози демократії, розвитку та верховенству права» (№1847 від 25 листопада 2011 р.), Рекомендацій Міжнародної організації праці щодо переходу від тіньової до формальної економіки (№204 від 12 червня 2015 р.), Директиви 2005/60/ЄС Європейського парламенту та Ради про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів та фінансування тероризму (рішення Європейського парламенту від 26 жовтня 2005 р.) та ін.

Дисертація виконана відповідно до Національної економічної стратегії на період до 2030 року (Постанова Кабінету Міністрів України № 179 від 03 березня 2021 р.), Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України №392/2020 від 14.09.2020 р.), Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022–2025 роки та плану заходів з її реалізації (розпорядження Кабінету Міністрів України №1805-р від 29.12.2021 р.), Стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації (розпорядження Кабінету Міністрів України №1467-р від 17 листопада 2021 р.), Стратегії розвитку фінтеху в Україні до 2025 року (рішення Правління Національного банку від 9 липня 2020 р.).

Дисертаційне дослідження Мазуренка О. В. виконане відповідно до плану тематики наукових досліджень Сумського державного університету, що підтверджується використанням наукових результатів, висновків та рекомендацій в процесі виконання чотирьох науково-дослідних робіт. Так, зокрема до звіту за темою «Соціально-економічні виклики в умовах цифровізації суспільних відносин» (номер д/р 0121U114364) ввійшли пропозиції щодо

дослідження форм прояву та наслідків впливу цифровізації суспільних відносин на показники розвитку тіньового сектору економіки враховані при підготовці; за темою «Конвергенція економічних та освітніх трансформацій в умовах діджиталізації» (номер д/р 0121U114570) – щодо дослідження впливу податкової моралі та фінансової грамотності населення на рівень податкової конкурентоспроможності та тінізації економіки враховані при підготовці звіту за науковою темою; за темою «Інноваційні драйвери зростання макроекономічної стабільності країни» (номер д/р 0121U114396) – щодо аналізу рівня податкової конкурентоспроможності країни, оцінки впливу макроекономічних індикаторів на рівень тінізації економіки та конкурентоспроможності її податкової системи; за темою «Трансформація фінансової системи та стратегічні пріоритети її розвитку» (номер д/р 0121U114477) – щодо основних трендів розвитку податкової системи України, систематизації сучасних механізмів реалізації політики детінізації економіки в контексті протидії ухиленню від виконання податкових зобов'язань.

3. Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Аналіз викладених та обґрунтованих в дисертації наукових положень, висновків та рекомендацій дають підставу стверджувати, що робота містить низку важливих теоретичних і науково-методичних положень, серед яких найбільш суттєвими в науковому і практичному значенні є результати, які містять такі елементи наукової новизни:

1. Вихідним пунктом дисертаційного дослідження (розділ 1, стор. 31-54) є: поглиблення автором теоретичних засад розвитку теорії формування податкової конкурентоспроможності країни на основі виділення процесної (формування сталих конкурентних переваг в процесі залучення зовнішніх та мобілізації внутрішніх фінансових ресурсів), інституційної (встановлення оптимального рівня податкового навантаження та диференціації фіскальних інструментів з метою мінімізації обсягів тіньового ухилення від оподаткування), морально-етичної (підвищення рівня податкової моралі, податкової культури та податкової грамотності населення як міри індивідуального ставлення індивіда до податків, його внутрішньої мотивації їх сплачувати) та економічної (підвищення темпів економічного зростання країни та формування сприятливого середовища функціонування бізнесу) складових; узагальнення змістовно-контекстуальних та еволюційно-просторових закономірностей розвитку наукових досліджень із питань податкової конкурентоспроможності. Здійснена автором мережева візуалізація взаємозв'язків податкової конкурентоспроможності з іншими економічними категоріями (податок, економіка, конкуренція, витрати,

оподаткування) дозволила здійснити кластеризацію наукових досліджень з питань податкової конкурентоспроможності країни.

2. Заслуговує на увагу удосконалений автором науково-методичний підхід до оцінювання рівня податкової конкурентоспроможності країни (розділ 1, стор. 64-81). Запропонований підхід відрізняється від існуючих поєднанням інструментів кореляційно-регресійного аналізу, методу Фішера, методу мультиплікативної згортки та дозволяє визначити тренди розвитку податкової системи та критерії ідентифікації країн-конкурентів та тих, що мають спільні тенденції розвитку податкової системи.

3. Дисертантом удосконалено методичний базис оцінювання впливу тінізації економіки на інтегральний рівень податкової конкурентоспроможності країни (розділ 2, стор. 100-114). На основі поєднання методів регресійного аналізу, тестів Шапіро-Уїлка та рангової кореляції Спірмена в роботі формалізовано залежність рівня податкової конкурентоспроможності країни від основних індикаторів функціонування тіньового сектору економіки (рівень неформального виробництва, рівень неформальної зайнятості населення, частка фірм, що здійснюють діяльність без реєстрації) та визначено часові закономірності їх зміни. Отримані результати сформували базис для визначення найбільш впливових драйверів зниження податкової конкурентоспроможності та сприяють розробленню заходів по протидії приховуванню доходів.

4. Наукову цінність мають пропозиції автора щодо формалізації функціональних залежностей між рівнями податкової моралі та податкової конкурентоспроможності країни (розділ 3, стор. 126-138). Дисертантом, на відміну від існуючих підходів, запропоновано поєднати інструменти дескриптивного аналізу рядів даних, аналітичного методу та економетричного аналізу. Авторський внесок у підвищення ефективності державної політики детінізації економіки як складової формування податкової конкурентоспроможності країни полягає у врахуванні впливу суб'єктивних факторів на поведінку економічних суб'єктів, що визначаються віковими, психологічними, релігійними та іншими індивідуальними особливостями сприйняття індивіда економічних та політичних процесів, що відбуваються в країні.

5. В роботі суттєво поглиблені теоретичні засади оцінювання залежності рівнів тінізації економіки та податкової конкурентоспроможності країни від рівня запровадження цифрових технологій (розділ 3, стор. 138-154). Даний підхід ґрунтується на врахуванні впливу явних і латентних закономірностей їх розвитку (на основі перевірки рядів даних на стаціонарність та коінтегрованість) та дозволяє формалізувати бенчмарки реалізації політики цифровізації економіки

за яких забезпечується зростання рівня податкової конкурентоспроможності країни та детінізації економіки.

6. Перспективним для подальшого використання у фінансовій науці та практиці є вперше розроблений авторський підхід (розділ 3, стор. 154-171) до оцінювання когерентності зростання податкової конкурентоспроможності країни та детінізації економіки під впливом інституційного середовища. Побудова системи симультативних рівнянь, що формалізують вплив інституційного середовища на формування податкової конкурентоспроможності країни та рівень тінізації її економіки, дозволила автору визначити експліцитні та імпліцитні закономірності їх взаємодії та оцінити вплив окремих індикаторів якості інституційного середовища як на рівень тінізації та податкової конкурентоспроможності країни, так і на окремі складові інтегрального індексу якості інституційного середовища.

7. Важливим теоретико-методичним положенням в дисертаційному дослідженні є удосконалений інструментарій оцінювання якості інституційного середовища в системі детінізації економіки та забезпечення податкової конкурентоспроможності країни (розділ 3, стор. 156-162) інтегральне значення якого враховує шість вимірів державного управління: голос і підзвітність, політична стабільність і відсутність насильства/тероризму, ефективність уряду, якість законодавства, верховенство права, контроль корупції. Це дозволило автору в подальшому окреслити коло драйверів та інгібіторів підвищення ефективності державної політики та формалізувати вплив їх динаміки на ефективність протидії тінізації економіки та забезпечення конкурентоспроможності податкової системи.

4. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій та їхня достовірність

Наукові результати, висновки і рекомендації, викладені у дисертаційній роботі Мазуренка О. В., є достатньо аргументованими і характеризуються необхідним рівнем обґрунтованості, що підтверджується якісним та широким аналізом значного обсягу наукових джерел (134 найменування). Кількість та якість використаних матеріалів, докладність їх аналізу створює передумови для забезпечення достатнього рівня достовірності та обґрунтованості наукових положень, висвітлених у дисертаційній роботі.

Наукові положення у повній мірі досліджені, про що свідчить структурна побудова та зміст роботи, широкий перелік узагальнених, систематизованих та кваліфіковано опрацьованих автором робіт вітчизняних і закордонних вчених та фахівців з питань економічної теорії, теорії грошей, фінансів і кредиту, макроекономіки, державного регулювання економіки, економіко-математичного

моделювання, а також наукові результати досліджень в сфері податкової конкурентоспроможності та детінізації економіки. Поряд із науковою літературою, автором опрацьовано численні нормативно-правові акти, типові методики, статистичну інформацію.

Мета дослідження визначена чітко і коректно, предмет і об'єкт відповідають темі роботи. Завдання повністю узгоджуються з метою роботи та забезпечують її розкриття.

Методологічну основу дослідження склали методи наукової абстракції, аналізу, синтезу, індукції, дедукції, узагальнення – для уточнення понятійно-категоріального апарату дослідження; бібліометричного та трендового аналізу – для формалізації змістовно-контекстуальних та еволюційно-просторових закономірностей розвитку податкової конкурентоспроможності країни; мультиплікативної згортки та формула Фішберна – для оцінювання рівня податкової конкурентоспроможності країни; метод ієрархічної та неієрархічної (метод k -середніх) – для кластеризації країн в розрізі процесних, інституційних, морально-етичних та економічних детермінант формування податкової конкурентоспроможності країни; метод кореляційно-регресійного аналізу, тест Шапіро-Уїлка – для формалізації зв'язку між рівнями податкової конкурентоспроможності та тінізації економіки; метод дескриптивного аналізу рядів даних, тест Педроні та тест Грейнджера, метод Пірсона та VEC-моделювання – для оцінювання взаємозв'язків рівня податкової моралі населення та індикаторів формування податкової конкурентоспроможності країни; тести Дікі-Фуллера та Філіпса Перрона, Йохансена, критерій Хаусмана, моделі з фіксованими або випадковими ефектами – для формалізації залежності рівня податкової конкурентоспроможності від індикаторів цифровізації економіки; метод структурного моделювання – для оцінювання впливу інституційного середовища на рівень податкової конкурентоспроможності країни. Практичні розрахунки та моделювання в роботі здійснено з використанням VOSviewer v. 1.6.10 та Google Trends, пакетів статистичного аналізу даних STATA та STATISTICA.

Робота цілісно побудована, окремі підрозділи логічно пов'язані між собою, що забезпечує комплексний підхід до вирішення вказаної проблеми.

5. Повнота відображення результатів дослідження в опублікованих наукових працях

Ознайомлення з дисертацією та науковими публікаціями Мазуренка О. В. дозволяє зробити висновок, що основні положення дисертаційної роботи достатньо повно висвітлені в опублікованих наукових працях загальним обсягом 5 друк. арк. (з них особисто автору належить 4,09 друк арк.), у тому числі: 2 статті

у виданнях, що індексуються міжнародною наукометричною базою Web of Science, 5 статей у наукових фахових виданнях України категорії «Б», 5 публікацій у збірниках матеріалів конференцій.

Опубліковані наукові праці автора у повній мірі розкривають суть і зміст наукових положень дисертації. У тих роботах, що були виконані у співавторстві із іншими науковцями, особистий внесок автора представлений у повному обсязі. Кількісний і якісний склад опублікованих праць відповідає положенням Постанови Кабінету міністрів України №44 «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» від 12 січня 2022 року.

Дисертація містить логічно узгоджені положення, має коректну структуру побудови, є комплексною та включає обґрунтовані висновки та рекомендації. Також вона характеризується високим рівнем стилістичної якості подачі матеріалу, а також характеризується достатнім обсягом фактологічних, графічних та ілюстративних матеріалів, викладених в основному тексті роботи і додатках.

6. Значення дослідження для науки та практики, шляхи використання його результатів

Наукова значущість отриманих результатів обумовлена можливістю широкого застосування розроблених в дисертації теоретико-методичних підходів як у проведенні подальших досліджень, так і у практичній діяльності. У своєму інтегральному вигляді результати дисертаційної роботи спрямовані на вирішення важливого наукового завдання, що виявляється в удосконаленні існуючих та формуванні нових теоретичних засад та науково-методичних підходів до формування податкової конкурентоспроможності країни в умовах тінізації економіки.

Розроблені дисертантом методологічні положення можуть бути використані у практиці функціонування органів державного влади та фінансових регуляторів, професійних спілок і галузевих асоціацій, представників бізнесу. Це дозволить підвищити ефективність, повноту та послідовність механізмів та інструментів формування податкової конкурентоспроможності країни шляхом реалізації заходів з протидії тіньовим фінансових операціям.

Основні положення дисертації доведено до рівня методичних розробок, які можуть бути використані Державною податковою службою України під час реалізації заходів з протидії ухиленню від оподаткування шляхом удосконалення системи податкового контролю, підвищення ефективності

адміністрування податків; Міністерством фінансів України – під час удосконалення податкової та митної системи України в напрямку досягнення стратегічних цілей сталого економічного розвитку; Національним агентством з питань запобігання корупції при реалізації антикорупційної політики в Україні – під час оцінювання ризиків застосування тіньових схем приховування доходів; Бюро економічної безпеки України – під час реалізації заходів щодо протидії корупційним правопорушенням, виявлення ймовірних зон корупційних ризиків в економіці, їх оцінювання та нейтралізації; Міністерством цифрової трансформації України – під час розвитку цифрових інструментів податкового адміністрування та контролю в напрямку підвищення податкової конкурентоспроможності країни.

Результати дисертаційного дослідження, висновки та пропозиції щодо аналізу сучасних тенденцій функціонування тіньового сектору економіки, а також пропозиції щодо удосконалення інституційної складової державної політики формування податкової конкурентоспроможності країни в умовах тінізації економіки упроваджено в діяльність Центрального міжрегіонального управління ДПС по роботі з великими платниками податків (довідка № 15-18-06-14/265 від 9 березня 2023 р.); щодо розвитку цифрових інструментів податкового адміністрування та контролю в контексті детінізації економіки та підвищення податкової конкурентоспроможності країн – у діяльність Головного управління ДПС у Сумській області (довідка № 04-132 від 6 березня 2023 р.).

Одержані дисертантом наукові результати використовуються у навчальному процесі Сумського державного університету під час викладання дисципліни «Фіскальна політика» за темою 6 «Фіскальне регулювання доходів бюджету», темою 9 «Управління фіскальними ризиками» та темою 10 «Електронні сервіси в оподаткуванні» (акт від 02.02.2023 р.).

7. Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності

За результатами перевірки дисертації Мазуренка О. В. на наявність ознак академічної недоброчесності виявлено, що всі посилання на першоджерела є коректними (як для текстових, так і для ілюстративних запозичень), навмисного спотворення не виявлено. Відтак, можна зробити висновок про відсутність порушень академічної доброчесності.

8. Дискусійні положення та недоліки дисертаційної роботи

Поряд з позитивною оцінкою дослідження, за окремими положеннями, висновками та рекомендаціями, наведеними у дисертаційній роботі, слід зробити наступні зауваження, які в окремих випадках мають рекомендаційний характер та слугують підставою для їх обговорення в дискусійному порядку:

1. У третьому розділі дисертаційної роботи, оцінюючи залежність рівнів тінізації економіки та податкової конкурентоспроможності країни від рівня запровадження цифрових технологій, автор зазначає, що розроблений ним інструментарій дозволяє врахувати вплив явних і латентних закономірностей їх розвитку та формалізувати бенчмарки під час реалізації політики цифровізації економіки за яких забезпечується зростання рівня податкової конкурентоспроможності країни та детінізації економіки. Однак, робота значно б виграла, якщо було б більш детально описано механізм врахування латентних закономірностей зумовлених впливом цифрових технологій на рівні тінізації економіки та податкової конкурентоспроможності.

2. Підтримуючи наукові здобутки дисертанта з приводу визначення та систематизації найбільш поширених схем приховування доходів (неформальне виробництво, неформальна зайнятість населення, здійснення фірмою діяльність без реєстрації), не з'ясованими залишилися питання щодо обсягів втрат економіки внаслідок реалізації кожної із зазначених схем.

3. У третьому розділі дисертаційної роботи при розробці методичних засад оцінювання впливу податкової моралі на рівні тінізації економіки та податкової конкурентоспроможності країни дисертантом обґрунтовано доцільність врахування поряд з об'єктивними факторами (рівень оподаткування, ефективність процедур фінансового моніторингу та контролю, рівень штрафів), факторів, що враховують нематеріальні мотиви індивіда і обумовлені традиціями в суспільстві, психологічними та релігійними його особливостями. На наш погляд, робота значно б виграла, якщо б дисертант більш детально проаналізував особливості врахування впливу психологічних та релігійних особливостей індивіда на його схильність до ухилення від оподаткування та участі в тіньових схемах приховування доходів.

4. У другому розділі дисертаційної роботи автором на основі формалізації впливу тінізації економіки на інтегральний рівень податкової конкурентоспроможності країни та інструментарій його зменшення удосконалено концептуальні засади детінізації економіки в контексті забезпечення податкової конкурентоспроможності країни. На наш погляд, робота значно б виграла, якщо б дисертант деталізував механізми імплементації сформованих рекомендацій щодо забезпечення корегентності детінізації економіки та зростання податкової конкурентоспроможності країни в існуючий механізм державного регулювання економіки, зокрема доцільно було більш детально описати інструментарій та центри відповідальності за реалізацію даних заходів.

5. В цілому підтримуючи висновки дисертанта, про наявність зв'язку між рівнями запровадження цифрових технологій, податкової

конкурентоспроможності та тінізації економіки, зауважимо, що виявлені закономірності не знайшли в роботі подальшого застосування у вигляді практичних рекомендацій щодо удосконалення державної політики цифровізації та детінізації економіки.

6. Науковий інтерес мають пропозиції автора щодо розуміння сутності податкової конкурентоспроможності країни. Зокрема, дисертант стверджує, що податкова конкурентоспроможність країни являє собою здатність податкової системи отримувати сталі конкурентні переваги в процесі залучення зовнішніх та мобілізації внутрішніх фінансових ресурсів, що виступають об'єктом оподаткування, за рахунок встановлення оптимального рівня податкового навантаження та диференціації фіскальних інструментів з метою мінімізації обсягів тіньового ухилення від оподаткування, максимізації темпів економічного зростання країни та формування сприятливого середовища функціонування бізнесу. В той же час, незрозумілим залишається, що автор розуміє під оптимальним рівнем податкового навантаження та які механізми його забезпечення.

Однак, незважаючи на перераховані вище дискусійні положення, що містяться в дисертаційній роботі, вони не зменшують загального позитивного враження від неї та не ставлять під сумнів значний внесок автора у вирішення обраного ним науково-прикладного завдання.

9. Загальний висновок дисертаційної роботи та її відповідність установленим вимогам

Дисертаційна робота Мазуренка Олексія Володимировича на тему: «Податкова конкурентоспроможність країни в умовах тінізації економіки» є завершеною у межах поставлених завдань науковою працею. Представлені в роботі наукові положення та результати є авторським розв'язанням наукового завдання, що полягає у поглибленні теоретичних засад та методичного інструментарію формування податкової конкурентоспроможності країни в умовах тінізації економіки.

Дисертація виконана на високому рівні, містить низку цінних теоретичних положень, методичних підходів та практичних рекомендацій. Що дозволяють в цілому удосконалити наукове підґрунтя формування податкової конкурентоспроможності. Всі положення, які винесено на захист, мають наукову новизну, їх рівень («вперше», «удосконалено», «набули подальшого розвитку») визначено коректно. Структура й обсяг роботи відповідають встановленим вимогам. Тема дисертаційного дослідження є актуальною і відповідає пріоритетним напрямкам державної політики України та науковим програмам національного і регіонального значення.

Тема дисертаційної роботи є актуальною, розкритою необхідним чином, а поставлена мета – повністю досягнута. За змістом робота відповідає спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа і страхування» з галузі знань 07 «Управління та адміністрування», за якістю та змістовністю теоретичних та методичних розробок цілком відповідає рівню дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Загалом дисертаційна робота Мазуренка Олексія Володимировича відповідає вимогам постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» № 44 від 12 січня 2022 року, а її автор – Мазуренко Олексій Володимирович, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 07 «Управління та адміністрування» за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа і страхування».

Офіційна опонентка:

**Докторка економічних наук,
професора, професорка кафедри
кібернетики Київського
національного університету імені
Тараса Шевченка**

Тетяна ЗАТОНАЦЬКА

НЕДЕБАЛЮК НАЧ

НЕДЕБАЛЮК/